

דפוס אחר, בתוקף נסיבות חיצוניות, הן הקובעות את גורלה. מרגע לידתה מתוארת היא כלא־שייכת לסביבתה, כמו בטעות נולדה במקום שנולדה; פגישתה הראשונה עם העולם האחר נעשית בבית־הספר, שאינו מן הכשרים למהדרין, עזיבתה את בית־אמה ויציאתה אל מחוץ לחומות היא בשל תנאים כלכליים ומשפחתיים — מות האב, וכן הלאה עד לתחנתה האחרונה — לקיבוץ.

צעדיה ברובם אינם תוצאה של החלטה פנימית; יתירה מזאת, היא אף אינה מסוגלת להסבירם בדרך רפלקטיבית, בדרך של הארה מופנמת או של התייחסות ריגושית. את תגור בותיה הבלתי־אמצעיות — אם ישנן כאלה — שומרת היא משום־מה לעצמה, ולעולם אין המחברת קורעת פתח לעולמה הפנימי של הגיבורה. גם תיאורי הסביבה — שכונת „מאה־שערים“ וגאולה בירושלים, הכפר הערבי, תל־אביב והקיבוץ — אינם ניתנים מפיה של חווה גוטליב, אלא נמסרים משמה של המספרת, וזאת — בצורה סכימאטית ושאלבוגית.

מה ראתה, אפוא, מרים שווארץ לתלות על צווארה של דמות כזו חיים מסוכסכים ורבי־תפוכות? דומה שהתשובה לכך נעוצה בתפיסתה הספרותית ובהערכתה של המחברת את טיבה של הדמות שעיצבה.

ייחודה של הגיבורה, לפי תפיסת המספרת, הוא באותו כוח חיים ראשוני כמעט, באותה יכולת להשתקע בחיים, ככוח טבע שחיוניותו היא מהותו, וככוח טבעי אין הוא שואל למקורה של אותה ויטאליות ולטיבה, אינו מהרהר אחריה ותוהה על פישרה, אלא מקבלה כמובן מאליו. מלכת־חילה מוצגת חווה — הן בהופעתה החיצונית והן בדרך גידולה ונהגיה כילדה בבית־אמה — כפרץ חיוניות, הסוחף כל שנקרה לו בדרכו, ואם תיחסם מרוצתו, ישנה אפיקו ויורום הלאה והלאה. תאוות־חיים זו נדאתה לה למרים שווארץ כמספקת להעמדת דמות ספרותית. ולא עוד, אלא שהיא נדאית לה כקובעת ייחוד שבאופי ושבאישיות, וממילא ייחוד שבגורל.

קל לגלות את מקורותיה הספרותיים של תפיסה זו ואת עיוותיה ע"י המספרת. מקורה בהתרשמות שטחית מההגות ומהעשייה הספרותית של הרומאנטיקה. הרומאנטיקה סגדה לאיש־הסגולה, לנגיד־הדרות, שכוחותיו הנפשיים המעודנים והמורכבים גילו לו את

ספרה „קורות חוה גוטליב“ טוה מרים שווארץ מסכת חיים, שראשיתה בין חומותיה של שכונת „מאה־שערים“ וסופה מעבר לשער הנעול של החברה הקיבוצית. „מאה שערים“ מכאן והקיבוץ „שבת אחים“ מכאן הם קוטביה של פרשת־חיים יוצאת־דופן, שבמהלכה נתקלת הגיבורה ברוב צורות החיים, המצויות בישראל של היום. האפשרות להציץ לתוך חרכיה של שכונה חרדית־קנאית, הציפיה לחישוב צפונותיה ולגילוי שורש חיוניותה — חיוניות שהיא בבחינת נעלם בלתי־ניתן לחידרה לכל מי שנולד וחי מעבר משם — מעוררת סקרנות ועניין. דרכה של הגיבורה אל מחוץ לגבולות אלה לתוך ישראל הידועה והמוכרת, יש בה משום העלאת פרספקטיבה חדשה לקורא: התבוננות בו עצמו כפי שעשוי הוא להיראות מבחוץ, בעיני מי שאינו נכרי ועם־זאת הוא זר, בבחינת הזר היושב עמך בבית. עושר של זוויות־ראיה כאילו מובטח פה לקורא במסע אל עצמו: אל ההווה שלו בממש של חיי היומיום ואל עברו היהודי־היסטורי.

את שני העולמות מעמתת המחברת באמצעות סיפורה של חווה גוטליב, שקורות חייה מוציאות אותה מתוך מסגרת החיים בה נולדה, ומטלטלות אותה הרחק משם. ובכך מתאפשרת העלאתן של חטיבות חיים שונות, שעיימן מבקשת המחברת להתמודד. משא כבד הטילה מרים שווארץ על כתפיה של גיבורתה, בלי שהעניקה לה תכונות שבאופי, כשרים שבנפש או ספיקות שברור, העשויים לסייע לה במשא זה. כדי לעמוד במשימה שהוטלה עליה, או במלים אחרות, כדי לנמק את גורלה שלה ולתת לו מידה של סבירות, חייבת הגיבורה להיות בעלת ייחוד שבאישיות, אם גם לא בהכרח בעלת מורכבות פסיכולוגית או יכולת אנאליטית בולטת. אלא שחווה גוטליב נעדרת אישיות מכול וכול. מכוחה של פקעת המ־אורעות הנטויות סביבה, הופכת היא למוקדו של הרומן, אך אין בכוחה של פקעת זו לאצול לה ממדיות, שתעביר אותו שלב התפתחות מהנחל הגולמי לפרפר.

חווה גוטליב היא דמות פאסיבית, שיותר משהיא פועלת, נפעלת היא על־ידי החיים, נגרפת ממצב למצב, מדפוס־חיים זה אל

* „קורות חוה גוטליב“, מאת מרים שווארץ, הוצאת עם עובד, ספריה לעם 1968.

לאדם של טיפוסים משונים ומיוחדים — הוריה, אחיה, משה הרביצן, שלמה שלם ואח־רים; בהרפתקות משונות ברות הדומן הגוטי הזול, כגון האפיוודה המיסטרית עם האשה המעוותת נפשית ופזיזת, פרשת האהבה עם מחמוד; בתיאורים פיוטיים כביכול — כמעט אין לך שם עצם שלא יתלווה אליו משפט תיאורי־דימוי, ואתה טובע בים של תיאורים המעכבים את הקריאה השוטפת ואינם מוסיפים דבר, פרשה לעצמה היא מדרש השמות הסימבוליים; החל בגיבורה, שהיא אם כל חי ואהובת האל כאחת; שלמה שלם, ששלימותו הנפשית מוטלת בספק; תמי קליין הקטנה, שצריכה להיות צילה של חוה; המורה מלכיצדק וכר, וכר, ועד שתי הסבתות — זו של חוה וזו שבקיבוץ — שלהן אותו שם, וזאת כדי לאלץ הקִּרְבָּה שאינה עולה מעצמה מתיאור הדמויות. ומעל לכל — הסמליות שביום־כיפור, שבו מתרחשים רוב המאורעות החשובים, וב־כללם מותה של חוה. לצד אבירים, „סמ־ליים” אלה מתווספים קטעי חלומות, שכל ערכם הוא ביצירת אוירה פסבדורומאנטית. והעיקר — דמותה של חוה גוטליב עצמה. כבר מלכתחילה מעניקה לה המחברת עבר עשיר: בת למשפחה שהיתה חשוכת־בנים, יחס אמפיוואלנטי מצד האם, רגשות אָשֶׁם עם מות אחיה התאום וכר, ציוד זה של ילדות קשה ומראה חיצוני, בבחינת שושנה בין החוחים, נראה למחברת לא רק כמחייב גורל יוצא־דופן, אלא אף כמסבירו אוטר־מאטית; לא רק כרקע, אלא גם כקובע אישיות. אלא שהדמות שגורה הסופרת וה־עולם שבנתה סביבה עשויים על־פי מתכונת שלא הובנה עד־תום, ואין בהם מכוח הר־אייה והיצירה.

באמצעותה של דמות „מיוחדת” זו חסרת כוח אינטלקטואלי וכולת פסיכולוגית מבקשת המחברת להתמודד עם בעיית שני העולמות — העולם שבתוך החומות וזה שמחוץ להן. העימות שבין שני העוֹלָמוֹת מתמקד ומתמצה ביחס לאלוהות. ב־עקשנות הראויה להערכה מפורת מרים שווארץ בספרה תמרור־דרך וסימני־שאלה שחיציהם מופנים כלפי אותו נושא. בכ־וונת מכון זרעת היא את סיפורה בקטעי התחבטות ותהייה — באנאליים אמנם — בוואריאציות שונות על דבר מציאות האל, דרכי הנהגתו את העולם וכורה מציאותי. אין לך פרק מחייה של הגיבורה שאינו שרוי בסימניה של אותה התחבטות. כבר

ההוויה כמיצבור איך־סופי של יופי ותפארת, ששב והעשיר את עולמו הרוחני. יחידים אלה היו בבחינת יוצא־דופן מורמים מעם. ברם, עבוד שברומאנטיקה קבע העוֹשֶׁר הנפ־שי ייחוד וערך, הרי שאצל מרים שווארץ קובע השונה, באשר הוא שונה, ערך לעצ־מו, ובתור שכזה מוליד הוא סגידה שב־הערכה עיוורת. הוויטאליות של חוה גוט־ליב, שנתפסה על־ידי המספרת בכוח ברא־שיתי, נראתה לה כמספקת לא רק להעמ־דתה של דמות מרכזית, אלא אף להקמתו של עולם סיפורי, שהגיבורה מהווה את מוקדו.

כמלכה נעה חוה גוטליב הגייגית, שקורצה מיסוד האש — כדברי סבתה — בעולם כשף, המאכלס אנשים החומדים את יופיה ומליאות אבריה. גידי ישר־הדרך, דוקי הצייר הנלהב ואפילו ניצה הריקנית, ישה הסגור והמפוכח, שלמה בעל הנפש השסועה ומנדל השרוי בצל אשתו — כל אלה חגים במעגל הקסם המאגי, שהיא משרה על כל הבא עמה במגע.

גיליו המובהק ביותר של כוח זה הוא במישור האָרוֹטִי. ואולי זוהי אחת הבחירות המוצדקות שברומן, המאפשרות גילום ממי־לאי ו„טבע” של חיות שופעת וחסרת רפלקסיה, המאפיינת את הגיבורה, עם שהיא מהווה סייסמוגראף רגיש להתמודדות שבין העולם הדתי והחילוני. אלא שבתוקף תפי־סתה הפסבדורומאנטית התירה לעצמה מרים שווארץ היסחפות חסרת־מעצור עד לפתחו של האבסורד. המגיעה לשיאה בפרשת האהבה המורה שבין חוה גוטליב ומחמוד הקומוניסט הערבי. זוהי פרשת אהבה „גור־לית”, התואמת להפליא את גישתה „הרומאנ־טית” של מרים שווארץ. כגיבורה רומאנטית par excellence נסחפת חוה עִי־החויה המסעירה ומשלמת בעד רגעי שיא אלה בחייה, ממש כך! ומה יכול להיות רומאנטי יותר? אלא שרומאנטיות זו נקנית במחיר היקר של הסבירות ההגיונית. מבחינה סיפור־רית מהווה פרשה זו את מוקדו של הרומן ואת פרשת־הדרכים שלו, בכך שהיא קובעת את אורח־חייה וגורלה של הגיבורה. כל שהיה עד אז, שוב אי־אפשר לו שיימשך; מכאן ואילך תצעד חוה בדרך לא־סלולה עד מותה. אלא שמעולם לא היתה אהבה גורלית כזו כה בלתי־מנומקת וכה בלתי־מתקבלת על הדעת.

בהרבה דרכים מנסה מרים שווארץ לל־כת בעקבות הרומאנטיקה וספיהיה: בהע־

הדברים אשר סיפרו עד כה אינם אלא האפילוג למעשה" (עמ' 30). מכאן ואילך מתודע הקורא הנבון, שבמידה מסוימת חש עצמו אף מרומה, לדמותה של חווה גוטליב. קטע סיפורי זה מיותר, הן כפתיחה והן כסיום, אך חולשותיו מובלטות דווקא במי קומו. כל משמעות שתנסה לייחס לו, תתגלה רק עם קריאתו החוזרת, לאחר שסיימת את הדומן — פשוט מפני שנשכח ממך, וממילא אין בכוחו להקרין על קריאת הסיפור של אחריה, וכל משמעות העשויה להינתן לקטע אינה, איפוא, טבעית, אלא מאולצת.

הפרולוג רצוף כעין סיפורי-אגדה, אותם מספר לתמי שלמה שלם התמהוני, ממע-דיציה הנרצעים של חווה. כל הסיפורים הם בעלי מוסר-השכל אליגורי, העשוי אומנם להיראות תמזה לתמי בהקשר הנתון, אך כשלעצמו הוא ברור עד כדי פשטנות. הקי-בון, לפי מוסר-השכל זה, אינו אלא חברה סגורה המגוננת על שלימותה בקנאות. ועם שהיא מגינה על הפרטים שבה, הריהי שמה לאל את ערכי היסוד שלשמם הוקמה ואותם באה לממש. כך הופכים פלסטר ערכים אנושים מקודשים — כהגנה ומתן סעד לחלש — בשמה של צייתנות עיוורת; כך הופכת החברה, שבאה להגשים אידיאלים חברתיים-מוסדיים, לשדה-פעולה לכוחות יצריים פרימיטיביים — ונמצאת תשתיתה האנרגית של החברה נהרסת.

הסיפור הנוקב ביותר הוא סיפור הקר-פיים (עמ' 17 — 19), המחפשים להם אי-דיאל, סיפור הבא לאשש את קביעתה המ-סכמת של המחברת בדבר החברה, "המתק-דמת" המוצגת, בסופו של דבר, כקדובה מהותית, אם כי לא בצורתה או בתוכנה, לחברה הדתית (עמ' 228—231). הקיבוץ העמיד עולם, שהמיר את חומות עבודת הדת בחומות דת-העבודה, אך כאן וכאן חומות המחניקות את הפרט. זוהי חברה, שהמירה את אלוהי העולם והבריאה באלוהי אומה ואדם, ועל-ידי כך הפקירה עצמה לשרידות-לבו של האדם, מאין לה ערך עליון מחייב. חברה כזו היא היא שגודמת למותה של חווה גוטליב בשמם של ערכים נעלים — כבטחון המדינה ושלומות חברתית — אך מכוחם של יצרי אנוש נקלים כקנאה, צרות-עין ונקמנות. גלגולה של חווה מדרשות לרשות, יש בו כדי לסמן את דרכו של הקיבוץ הלאומי, שהחליף אידיאל באידיאל, ולתעוועי האידיאלים השונים והמשתנים עומד השטן ומגחך.

בילדותה העגומה בבית-אמה מוצגת הדת כגזולת ממנה את מקור אושרה ביחסיה עם האב; בבית-הספר נזרעים בה זרעי הפקפוק הראשונים; בשלב התבגרותה המוקד-דמת בשל מאורעות הימים של מלחמת השחרור, מתגברים הפקפוקים; ומות אביה סותם את הגולל על המאבק ומביא אותה לכפירה. מכאן נפתחת הדרך להינתקות מהמסגרת הדתית. באמצעותו של שלב מעבר מעולם לעולם — שהותה בשכונת גאולה — מובילה הדרך לפגישתה עם מחמוד, להריונה, לנסיעתה לתל-אביב, לשהייתה בקיבוץ ולציפייתה ללידה, ציפייה המחזירה אותה לחיק האמונה הרליגיוזית, אלא שההי-כנפות המחודשת בחיק האמונה נקטעת על-ידי מותה.

אמת, מטלה כבדה נטלה על עצמה מרים שווארץ, שהרי בעיות האמונה והכפירה על גוני-גונייהן, כפי שהן מתגלות בהגות ובמעש בתוך מסגרתה המחייבת של הדת, בהבדל מהתגלמותן כתהיות דלי-גיויות-דוחניות — הן מן הנושאים הס-בוכים, שבלא עמקות שברגש ושבחשיבה סופן לדרדר את המטפל בהן למשטחיה הרדודים של הבאנאליות והסנטימנטאליות. קשה לומר שמרים שווארץ ניצלה מפחת זו, וחבל שהנסיון לשוב ולטפל בנושא זה לא עלה יפה.

כבחינה טכנית בנוי הדומן במתכונת הקלאסית של התחלה, פיתוח העלילה וסיום, כשאת קודקדו של המשולש הסיפורי מהווה פרשת האהבה. למתכונת זו קודם פרולוג ארוך, המהווה חטיבה סיפורית נפ-רדת. הוא פותח בתיאורה של נערה תל-אביבית, שהגיעה לקיבוץ "שבת אחים" לבילוי חופש-קיץ. תוך מהלכו של הפרק מתודעים אנו לנערה, לומדים על בית הוריה ועל היחסים בתוך משפחתה וצוועדים עמה את צעדיה הראשונים בקיבוץ, עם שאנו נתקלים בדמויות החברים, אשר נשוב וניתקל בהם בסיפורה של חווה גוטליב. לאחר שעברנו את שלבי ההיכרות הראשו-נים עם תמי קליין ומוכנים להילווה אליה בכל המוצאות אותה, נקטע לפתע הסיפור, כשהמספרת טורחת להדיעך במאנייה עגי-נונית ש"אנו לא נוכל... לעקוב אחר הת-פתחותה של תמי. שכן לא תמי קליין היא גיבורת הספר הזה ואך בגלל מזלה הרע נקלעה למקום שצללי אחרים העיבו בו על האור הצנוע של ישותה..." ולכן "כל